

Universiteit
Leiden
The Netherlands

A different perspective on the Carolingian economy: Material culture and the role of rural communities in exchange systems of the eighth and ninth centuries

Kemme, A.W.A.

Citation

Kemme, A. W. A. (2021, April 8). *A different perspective on the Carolingian economy: Material culture and the role of rural communities in exchange systems of the eighth and ninth centuries*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3151777>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3151777>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/3151777> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Kemme, A.W.A.

Title: A different perspective on the Carolingian economy: Material culture and the role of rural communities in exchange systems of the eighth and ninth centuries

Issue date: 2021-04-08

Samenvatting

Sinds het begin van de twintigste eeuw is het belang, en specifieke karakter van uitwisseling in de Karolingische tijd onderwerp van wetenschappelijk debat. Discussie omvat onder meer het relatieve belang van lokale, regionale en internationale uitwisseling, de rol van elites, handelaren en ambachtslieden, en de mate waarin uitwisseling gekarakteriseerd werd door sociale relaties of onpersoonlijke transacties. Wat grotendeels ontbreekt in het debat is een typering van de rol die rurale gemeenschappen, die niet tot de elite behoorden, speelden in uitwisselingssystemen. Het project *Charlemagne's Backyard?*, waar onderhavig onderzoek onderdeel van uitmaakt, is geïnitieerd om hier verandering in te brengen. Het doel is om op basis van archeologische gegevens een beter beeld te krijgen van de rol van rurale bewoners in het creëren van economische systemen in de achtste en negende eeuw.

Het onderhavige deel van het project heeft als doel de rol van rurale gemeenschappen in de ontwikkeling van uitwisselingssystemen in de Karolingische periode te onderzoeken. In hoeverre gaven de consumptieve voorkeuren van rurale gemeenschappen richting aan goederenstromen op regionaal en bovenregionaal niveau? Onderzoek naar de rurale economie van de Karolingische periode is tot nog toe voornamelijk verricht door historici. Archeologen die zich in economische vraagstukken van deze periode hebben verdiept zijn vooral gericht geweest op handelsplaatsen en op transacties gerelateerd aan lange-afstandhandel. Uitwisseling in een rurale context is vooralsnog nauwelijks bestudeerd.

De archeologische gegevens die in dit onderzoek zijn gebruikt bestaan uit vondsten afkomstig van Karolingische sites die binnen de huidige grenzen van Nederland zijn gevonden. Hoewel alle gepubliceerde vondsten van deze sites zijn geïnventariseerd bleken niet alle vondstcategorieën bruikbaar voor verdere analyse. Dit wordt deels veroorzaakt door grote verschillen in de bewaarcondities tussen regio's in Nederland. Met name objecten van organische materialen zijn om die reden ongelijk verdeeld over het studiegebied. Twee andere belangrijke factoren die van invloed zijn op de vergelijkbaarheid van assemblages zijn onderzoeksmethoden en de kwaliteit van publicaties. Hoewel het effect van deze factoren niet volledig kan worden weggenomen is er een poging gedaan om het effect ervan op verdere analyses zoveel mogelijk te beperken.

Na inachtneming van de effecten van formatieprocessen en onderzoeksmethodieken blijken drie vondstcategorieën geschikt voor nadere analyse, namelijk objecten van aardewerk, metaal en steen. De analyses bestaan voornamelijk uit het vergelijken van verspreidingspatronen van groepen objecten en objecttypen tussen de verschillende regio's in het onderzoeksgebied. Het bleek echter voor meerdere groepen artefacten nodig om eerst de staat van onderzoek vast te stellen, onder meer om een gedetailleerd beeld te krijgen van chronologische ontwikkelingen in de verspreiding van objecten. Zulke literatuurstudies zijn verricht voor het aardewerk, de productie en het bewerken van ijzer, metalen mantelspelden, munten en maalstenen.

De analyse van het aardewerk brengt vijf belangrijke aspecten aan het licht. Ten eerste veranderde in de zevende en achtste eeuw de locatie van producenten ten opzicht van rurale nederzettingen. In een aantal regio's waren deze veranderingen vrij ingrijpend, waarbij regionale productie volledig werd vervangen door bovenregionale of juist lokale potten. In andere regio's veranderde er betrekkelijk weinig. Ten tweede wijzigde het spectrum aan functies die de potten die rurale bewoners tot hun beschikking hadden gedurende de achtste en negende eeuw. Ten derde deed aan het begin van de achtste eeuw zowel een gedraaide als een handgevormde variant van een bolvormige pot zijn intrede, waarvan de gedraaide soort werd geproduceerd in het Duitse Rijnland en de handgevormde

grotendeels lokaal. Het feit dat deze twee potten beide binnen korte tijd werden geïntroduceerd is opvallend en veelzeggend over de relatie tussen pottenbakkers en de rurale gemeenschappen die de potten gebruikten. Een vierde opvallende ontwikkeling in de onderzoeksperiode zijn veranderingen in het uiterlijk van de potten in assemblages uit huishoudens. Deze fysieke veranderingen van potten zijn meer dan alleen een kwestie van smaak of mode en kunnen duiden op bredere veranderingen in de Karolingische wereld. Het laatste aspect is de opmerkelijke dominantie voor wat betreft het gedraaide aardewerk, van vaatwerk afkomstig van twee productiecentra in het Duitse Rijnland. Deze dominantie is des te opvallender als er gekeken wordt naar de verspreiding van de Rijnlandse producten buiten het onderzoeksgebied. In aangrenzende gebieden komt Rijnlandse keramiek slechts in kleine hoeveelheden voor.

Ijzer is een van de weinige goederen die in onze periode in grote hoeveelheden werd geproduceerd in het onderzoeksgebied. Productie vond plaats in verschillende regio's en er zijn aanwijzingen dat er meer dan één manier was om de productie te organiseren. Op de Veluwe werden de verschillende stappen in het productieproces op afzonderlijke plekken uitgevoerd, terwijl in het gebied Montferland / Liemers en het zuiden van het onderzoeksgebied de meeste productiefasen in en rond de nederzettingen plaatsvonden. Wat betreft ijzeren artefacten zelf lijkt het waarschijnlijk dat ze allerm minst schaars waren in rurale nederzettingen. Het ging wel voornamelijk om functionele objecten waarvoor ijzer meer geschikt was dan andere materialen, met name snijgereedschappen.

Mantelspelden vormen een belangrijke groep objecten voor het identificeren van regionale variabiliteit. Drie van de meer gebruikelijke typen gelijkarmige fibulae uit de achtste en negende eeuw hebben elk een tamelijk karakteristieke verspreiding, met weinig overlap. Varianten van de andere belangrijke soort fibulae uit onze periode, de schijffibula, zijn minder duidelijk regionaal gedifferentieerd binnen het onderzoeksgebied. Schijffibulae verschijnen later dan gelijkarmige fibulae, hoewel er enige chronologische overlap is. Samen met de ruimere verspreiding, grotere morfologische éénheid en meer consistentie van legeringen van schijffibulae suggereert dit dat in de loop van de tijd een zekere homogenisering optrad in het gebruik van mantelspelden als kledingaccessoire.

Munten worden bij uitstek geassocieerd met handel, maar voor de onderzocht periode zijn ze waarschijnlijk geen goede indicator voor het relatieve belang van uitwisseling in rurale gebieden. Dit komt door de methodologische problemen bij het interpreteren van patronen van verlies van munten. Daarnaast zijn munten in onze periode wellicht een betere aanwijzing voor de aard van uitwisseling dan voor het volume of de intensiteit ervan. In ten minste een deel van het onderzoeksgebied lijkt een plotselinge toename van muntvondsten eerder verband houden met interne, sociale en culturele ontwikkelingen dan met een toegenomen betrokkenheid in grotere uitwisselingsnetwerken.

In de Duitse Eifel gewonnen maalstenen van tefriet waren in de achtste en negende eeuw vrijwel zeker in het gehele onderzoeksgebied aanwezig. Dit vormt een opvallend contrast met de verspreiding van aardewerk uit Mayen, immers dezelfde plek waar de maalstenen gewonnen werden. Het aardewerk blijkt een veel meer regionaal specifieke verspreiding te hebben dan maalstenen, zowel binnen als buiten het onderzoeksgebied.

De analyse van (de verspreiding van) vondstcategorieën laat niet toe om een eenduidig model te construeren hoe rurale bewoners deelnamen aan uitwisselingsnetwerken in de achtste en negende eeuw. Met alle onzekerheden rond de distributie van objecten, zowel methodologisch als interpretatief, is het vrijwel onmogelijk om de rol van plattelandsbewoners in deze uitwisselingsnetwerken te isoleren. Bovendien is het niet zinvol om te proberen het relatieve belang vast te stellen van verschillende groepen in de samenleving (waaronder rurale bewoners) voor het ontwikkelen en

onderhouden van uitwisselingsnetwerken in verschillende perioden. Maar, door de analyse van de vondsten te behandelen in relatie tot verschillende relevante thema's voor de Karolingische periode, kan wel een beeld worden geschetst van de rol van rurale bewoners in uitwisseling.

Een vergelijking van vondstverspreidingen met gereconstrueerde routenetwerken laat zien dat fysieke barrières geen verklaring zijn voor verschillen tussen regio's in de aanwezigheid van geïmporteerd Rijnlands aardewerk. Ook de vestiging van Karolingische gezag in delen van het onderzoeksgebied die voorheen niet tot de Frankische wereld behoorden verklaart de interregionale variabiliteit in artefactassemblages niet voldoende. Het groeiende belang van kerkelijke instellingen als grootgrondbezitters vanaf de latere zevende eeuw lijkt interregionale variabiliteit beter te kunnen verklaren. Het uitgestrekte karakter van de bezittingen van sommige Karolingische kloosters kunnen hebben geleid tot interne redistributienetwerken, die er onder meer voor zorgden dat plattelandsbewoners geïmporteerd aardewerk konden verkrijgen. Echter, als een dergelijk netwerk een tijdlang heeft bestaan, verklaart het nog altijd niet alle variabiliteit in pottypen en de verhoudingen tussen lokale en geïmporteerde waren tussen en binnen de regio's. Onder andere de samenstelling van assemblages importwaren en de introductie van handgemaakt aardewerk in bepaalde regio's hebben hun eigen onderscheidende kenmerken die wat betreft de chronologie en de aard van assemblages moeilijk zijn te rijmen met het idee dat een beperkt aantal grootgrondbezitters verantwoordelijk was voor alle waargenomen diversiteit, zonder enige bijdrage van plattelandsgemeenschappen. Bovendien functioneerden uitwisselingsnetwerken met keramiek en maalstenen al in de zevende eeuw, voordat kerkelijke instellingen een rol speelden. Dit toont aan dat grote instellingen niet per definitie noodzakelijk zijn om uitwisselingssystemen tot stand te brengen of te onderhouden, en daarom is er ook voor de achtste en negende eeuw geen noodzaak om een rol voor kerkelijke instellingen te veronderstellen.

Veel historici beschouwen het interne verkeer van goederen tussen de landgoederen van elites als een belangrijke aanjager van uitwisseling in het algemeen. De materiële behoeften van elites zouden de aanleiding hebben gegeven voor de ontwikkeling van uitwisselingssystemen die vervolgens ook transacties van alledaagse goederen faciliteerden. Hoewel het interne goederenverkeer tussen landgoederen van grootgrondbezitters zeker één van de manieren was waardoor goederen terechtkwamen in rurale delen van het onderzoeksgebied, is er weinig direct bewijs voor zulke mechanismen uit de achtste en negende eeuw. Bovendien is het onwaarschijnlijk dat de vraag van elites een verklaring is voor alle complexe variaties in materiële cultuur tussen (sub) regio's.

Het archeologische bewijs bevat wel aanwijzingen dat grootgrondbezitters met name in de negende eeuw een belangrijke rol speelden in het goederenverkeer. In deze eeuw zien we een toename in het gebruik van opslagvaten en schenkgerei in het onderzoeksgebied. Deze vormen domineerden tegen het einde van de eeuw de productie in het Vorgebirge. Tegelijkertijd werden gedraaide kookpotten in toenemende mate vervangen door lokaal vervaardigde handgemaakte exemplaren. Het lijkt waarschijnlijk dat tegen die tijd de productie en distributie van keramiek in het Vorgebirge was toegespitst op een marktvraag die verband hield met de opslag van grote hoeveelheden goederen, mogelijk voor elitehuishoudens.

Uit historische bronnen blijkt dat er in onze periode professionele kooplieden bestonden. Uit deze bronnen blijkt ook dat horigen soms transportwerkzaamheden moesten verrichten. Het onderscheid tussen de rollen van plattelandsbewoner en handelaar zou op dit punt kunnen vervagen als dezelfde horigen die naar markten werden gestuurd om goederen te verhandelen voor hun heer, ook eigen ook eigen aankopen en verkopen zouden doen.

In het archeologische en historische discours wordt de betrokkenheid van vroegmiddeleeuwse plattelandsbewoners met markten als beperkt beschouwd. Dit is in overeenstemming met een tak van *peasant studies* waarin een afkeer van markten als een kenmerk van *peasant* gemeenschappen wordt beschouwd. Meerdere antropologische en sociologische studies van vroegere en moderne landbouwgemeenschappen laten echter zien dat er onder plattelandsgemeenschappen geen intrinsieke afkeer van markten bestaat.

Als het gaat om de bereidheid van boeren om gebruik te maken van markten is het wellicht beter om te denken in termen van prikkels en ontmoediging. Als rurale bewoners de indruk hadden dat zijzelf de vruchten zouden plukken van hun investeringen waren ze waarschijnlijk meer geneigd een surplus te creëren voor de markt dan wanneer ze wisten dat een surplus grotendeels als afdracht bij hun heer terecht zou komen. Afhankelijk van de specifieke context (zoals het moment in de levenscyclus van het huishouden, de configuratie van politieke instellingen, uitwisselingsstromen, landschap, tijd van het jaar) kende de economische rol van plattelandsbewoners als consumenten en producenten mogelijk verschillende gedaanten, zoals boer, visser, ambachtsman of handelaar.

De beschikbare archeologische gegevens laten het niet toe precies vast te stellen welke groepen in de samenleving actief betrokken waren bij uitwisseling in de achtste en negende eeuw, of de mate waarin ze betrokken waren. De situatie in de verschillende regio's van het onderzoeksgebied geeft aan dat de verhoudingen tussen aanbieders en ontvangers van goederen per gebied verschilden. Het feit dat in verschillende gebieden geïmporteerd aardewerk ontbreekt, maar dat andere importen, zoals maalstenen, consistent aanwezig zijn, suggereert dat plattelandsbewoners naar gelang hun behoeften grotere uitwisselingsnetwerken opzochten. Met andere woorden: die netwerken werden niet actief uitgebreid naar rurale gebieden. Professionele kooplieden, voor zover zij betrokken waren bij de bevoorrading van rurale huishoudens, lijken relatief passief te zijn geweest bij het aanbieden van hun goederen.

Het beste bewijs dat de consumptievoorkeuren van rurale gemeenschappen richting gaven aan de productie en verspreiding van goederen, wordt gevormd door de gegevens die betrekking hebben op aardewerk en maalstenen. Het verschil tussen de verspreiding van maalstenen en bolpotten uit Mayen is onmiskenbaar. Maalstenen waren vrijwel zeker aanwezig op elke vindplaats in het onderzoeksgebied, terwijl de verspreiding van bolpotten veel meer regionaal gebonden is. Inwoners van het noordoosten van het onderzoeksgebied waren betrokken bij uitwisselingsnetwerken waarin munten circuleerden, en waren in staat naar behoefte maalstenen te verkrijgen. Tegelijkertijd was geïmporteerd aardewerk praktisch afwezig in huishoudens in hetzelfde gebied. Gemeenschappen in het westen en zuiden van het onderzoeksgebied daarentegen verruilden massaal, in een relatief korte tijd, regionaal geproduceerd, gedraaid aardewerk in een Merovingische traditie voor bolvormige potten uit Mayen. In het westen werd rond dezelfde tijd een lokale, handgemaakte variant van de bolpot geïntroduceerd: de kogelpot.

Op de productiesite in Mayen zelf blijkt de introductie van de bolpot een katalysator te zijn geweest voor een aanzienlijke toename van productie en een specialisatie in deze ene specifieke potvorm. Deze groei in productie komt buiten ons onderzoeksgebied niet tot uiting in vondstassemblages. Bolvormige potten gemaakt in Mayen werden zelden geëxporteerd naar Engeland, Scandinavië of zelfs de Vlaamse kust, terwijl Mayen-maalstenen herhaaldelijk zijn ontdekt op sites in Engeland, Noord-Duitsland, Denemarken en België.

Deze gegevens, namelijk verschillen in de verspreiding van aardewerk en maalstenen vervaardigd in Mayen; aanwijzingen voor een intensivering van aardewerkproductie in Mayen; grote veranderingen in aardewerkassemblages in rurale huishoudens in het onderzoeksgebied; en

een gebrek aan Mayen-aardewerk buiten het onderzoeksgebied, vormen samen sterk bewijs dat de vraag naar bolpotten in hoge mate werd gegenereerd door rurale gemeenschappen in het westen en zuiden van het onderzoeksgebied. Het noorden en oosten van het onderzoeksgebied speelden geen rol in deze ontwikkeling, maar dat betekent niet dat we hierin een expliciete afwijzing van Frankische materiële cultuur moeten zien. De geleidelijke acceptatie van de kogelpot en schijffibulae door de gemeenschappen in deze regio's geeft aan dat nieuwe vormen van materiële cultuur geïncorporeerd werden in zoverre ze relevant werden bevonden.

Concluderend is er voldoende bewijs dat de consumptievoorkeuren van rurale gemeenschappen een rol hebben gespeeld bij het vormgeven van uitwisselingssystemen. De vraag naar bolvormige potten in het westen en zuiden van het onderzoeksgebied heeft waarschijnlijk geleid tot een grotere omvang en intensiteit van de aardewerkproductie in centra die relatief ver weg liggen, eerst in de Duitse Eifel en later in het Vorgebirge. In deze regio's van het onderzoeksgebied leidde de vraag die door rurale gemeenschappen werd gegenereerd tot veranderingen in de organisatie van de aardewerkproductie en tot het vormen van uitwisselingsnetwerken. De behoeften in het oosten van het onderzoeksgebied hebben waarschijnlijk weinig effect gehad op bredere uitwisselingssystemen. Bewoners in die omgeving lijken voor wat betreft importgoederen hoofdzakelijk geïnteresseerd te zijn geweest in een beperkt aantal objecten die niet in de regio verkrijgbaar waren.

Het laatste relevante aspect van vroegmiddeleeuwse uitwisseling is de aard van de transacties. Bestonden deze uit onpersoonlijke interacties tussen twee partijen waarvoor de handeling geen verdere verplichtingen met zich meebracht, of werden ze gereguleerd door middel van sociaal en cultureel bindende normen? In het archeologische en historische debat over deze vraag bestaat de neiging om vast te willen stellen wat hét bepalende karakter was van uitwisselingssystemen gedurende de vroege middeleeuwen. Deze pogingen om te bepalen welk van de twee uitersten op verschillende momenten tijdens de vroege middeleeuwen de bovenhand voerde zijn echter problematisch, omdat vervolgens één van de uitersten wordt gemarginaliseerd.

Een nauw verwant probleem zijn de pogingen om te identificeren welke groep in de Karolingische samenleving verantwoordelijk was voor het tot stand brengen en in stand houden van uitwisselingssystemen. De conclusie is doorgaans dat zulke systemen voortkwamen uit een door de elite aangestuurde vraag. Daarmee wordt genegeerd dat de economische activiteiten van de overgrote meerderheid van de bevolking een eigen dynamiek en gevolgen had. Dit onderzoek bevat voorbeelden van behoeften die voortkomen uit de consumptie van verschillende actoren, die elk een rol hebben gespeeld bij het creëren van uitwisselingssystemen in de zevende tot negende eeuw.

Een dergelijke zienswijze komt overeen met benaderingen die worden omvat binnen de complexiteitswetenschap, een overkoepelende term voor verschillende benaderingswijzen die een aantal basiskennmerken delen. Deze kunnen worden samengevat als een begrip van de relatie tussen individuen en hun omgeving als complex, open, onvoorspelbaar, toevallig en emergent (het systeem is meer dan de som der delen). De huidige studie bevat voorbeelden van interacties met emergente en contingente eigenschappen, tussen variabelen op verschillende geografische en temporele schalen, waarvan sommige onbedoelde en onverwachte gevolgen hebben gehad vanuit het oogpunt van de betrokkenen. Ze laten zien dat het belangrijk is om specifiek te zijn over de trajecten door ruimte en tijd van elke variabele om de complexiteit ervan te begrijpen, in plaats van te generaliseren op basis van gegevens afkomstig uit verschillende eeuwen en verzameld uit bronnen die de hele Karolingische wereld bestrijken. Ten slotte biedt dit onderzoek een completer beeld van de rol van vroegmiddeleeuwse rurale gemeenschappen in uitwisseling dan momenteel voorhanden is.